

Ainur Elmgren

Utopistinen dystopia

Ruotsin mallit suomalaisissa lähiökeskusteluissa 1950–1980-luvulla

Lähiösuunnittelua koskeva keskustelu Suomen julkisuudessa 1950–1980-luvulla nosti Ruotsin sekä esikuvaksi että varoittavaksi esimerkiksi. Jo ennen sotia oli herännyt usko, että suunnittelun keinoin voitiin luoda tasa-arvoisemmat ja oikeudenmukaisemmat edellytykset hyvinvoinnille. Kunnianhimoisten hankkeiden toteuttamiseen saatiin kuitenkin ennennäkemättömät mahdollisuudet, kun sotien jälkeistä aikaa leimasivat talouskasvu sekä luottamus laaja-pohjaiseen yhteistyöhön julkisten ja yksityisten tahojen välillä.

Hyvinvointivaltion rakentamisesta ja hyvinvoinnin seurauksista käytyyn keskusteluun osallistui toimittajia, asiantuntijoita ja päättäjiä niin sanomalehtien sivuilla kuin muussakin mediassa. Suomen näkökulmasta Ruotsi näyttyi hyvinvointivaltion edelläkävijänä sotien jälkeisinä vuosikymmeninä. Suunnittelu-uskon läpäisemän aikakauden paradoksi on, että mahdollisimman hyvien asuinolosuhteiden toteuttaminen mahdollisimman monelle näytti tuottavan epäviihtyisiä elinympäristöjä ja asukkaiden häiriökäyttäytymistä.¹ Tutkimuksessani en pyri vastaamaan kysymykseen, mistä viihtyisyyden puute ja ”lähiöahdistus” johtui, vaan tarkastelen lähiökuvauksissa tarjottuja selityksiä ja ehdotuksia asukkaiden pahoinvoinnin torjumiseksi.

Keskityn tutkimuksessani niin kutsuttuihin ABC-kaupunkeihin, joiden tavoitteena oli oma-varaisuus: A – *arbete* (työ), B – *bostad* (asunto), C – *centrum* (keskus julkisine ja yksityisine palveluineen). Käytännössä harvat ABC-kaupungit

toteuttivat omavaraisuuden ihannetta. Niistä muodostui keskustasta riippuvaisia ”satelliitti-kaupunkeja”, tai niitä kohdeltiin nukkumalähiöinä. Tutkin, miten suomalaisessa lehdistössä käsiteltiin ABC-kaupunkien suunnittelua ja toteuttamista Ruotsissa oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon näkökulmasta. Näistä nostan erityisesti esiin Tukholman Vällingbyn ja Farstan. Suhtauduttiinko ABC-kaupunkeihin epäonnistuneina utopioina? Etsittiinkö puuttuvasta tasa-arvosta syitä tai seurauksia ABC-mallin väitetyille epäonnistumisille? Kohdistuiko samanlaista arvostelua puutarhakaupunki Tapiolaan, joka oli Suomen olosuhteissa ainutlaatuinen ABC-kaupunkeihin verrattavissa oleva hanke?

Aikaisempi tutkimus on osoittanut, että tiiviit ja vastavuoroiset yhteydet Ruotsiin olivat tarkasteltuna aikakautena selviöitä suunnittelun, talouden ja julkisen keskustelun alalla Suomessa. Johanna Hankonen osoittaa väitöskirjassaan vuodelta 1994, miten Ruotsin ja muiden maiden malleihin tutustuttiin ja miten niitä sovellettiin suomalaisessa lähiösuunnittelussa, vaikka hän määrittelee suomalaisten pääasiallisiksi vaikutteiksi brittiläisen puutarhakaupunki-idean ja yhdysvaltalaisen tehokkuus- ja suunnitteluaajat-² Riitta Hurme tarkastelee väitöskirjassaan vuodelta 1991 suomalaista lähiösuunnittelua mainiten useita esimerkkejä Ruotsin ja Suomen välisistä yhteyksistä, korostamatta Ruotsin erityis-³ Timo Tuomen tutkielma *Kaupunkikuvan muutokset* vuodelta 2005 sisältää arvokasta tietoa suomalaisten suunnittelijoiden

1. Jennifer Mack, “Not Just Barberry”. A political ecology of the Swedish “Concrete Suburbs,” 1960–1981. Teoksessa Jeanne Hafner (toim.) *Landscapes of Housing. Design and Planning in the History of Environmental Thought*. Routledge 2022, 125.
2. Johanna Hankonen, *Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Suunnittelujärjestelmän läpimurto suomalaisten asuntoalueiden rakentamisessa 1960-luvulla*. Tampereen teknillinen korkeakoulu 1994.
3. Riitta Hurme, *Suomalainen lähiö Tapiolasta Pihlajamäkeen*. Societas Scientiarum Fennica 1991; Pihlajamäen ruotsalaisesta elementtjärjestelmästä ja tornitaloista ks. Hurme 1991, 156, 162.

yhteyksistä Ruotsiin.⁴ Ruotsin vaikutusta on tutkittu, muttei tähän mennessä nostettu esiin erillisenä, ambivalenttina ilmiönä suhteessa suomalaisen lehdistön Ruotsi-kuvaan.

Tutkin pääasiassa sanomalehtiaineistoa, mutta esittelen joitakin muita aineistoja, kuten aikalaiskirjallisuutta ja televisio-ohjelmia, esimerkiksi keskustelun laajuudesta. Pääaineistona hyödynnän Kansalliskirjaston sanomalehtiarkiston digitoituja sanomalehtiä aikaväliltä 1950–1990. Olen vertaillut aineiston mainintoja Vällingbystä ja Farstasta niihin havaintoihin, joita tutkimuskirjallisuudessa on tehty keskustelusta koskien Ruotsin ABC-kaupunkeja.

Tutkimukseni jakautuu kolmeen temaattiseen lukuun ja päätelmiin. Ensimmäisessä luvussa esittelen ABC-kaupungit Vällingbyn ja Farstan. Esitän, että jokaista ”tulevaisuuden kaupunkia” on lehdistössä kuvailtu pettymykseksi. Hyvinvointivaltion toimenpiteet pyrkivät tasa-arvon ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edistämiseen, mutta niiden nähtiin aiheuttavan tai ainakin tuovan näkyviin uusia ristiriitoja. Ristiriidat konkretisoituivat raportoinnissa, jossa käsiteltiin omavaraisten ABC-kaupunkien suunnittelua ja toteuttamista.

Toisessa luvussa syvennyn Ruotsin hyvinvointiyhteiskuntaan kohdistuvan kritiikin kaikkiin Suomeen. Lähiökritiikin kautta koko hyvinvointivaltio kyseenalaistettiin poliittisena hankkeena. Moderneja lähiöitä moitittiin epäonnistuneiksi utopioiksi, jotka todistivat, että utopioiden toteuttaminen oli mahdotonta ja jopa haitallista ihmiskunnalle. Pahimmillaan hyvinvointivaltio nähtiin totalitaarisena projektina, joka aiheutti yksilössä patologista oireilua.

Kolmannessa luvussa pohdin, missä määrin lähiökeskustelussa etsittiin ongelmien juurisyitä asukkaiden ominaisuuksista. Asukkaat itse

saattoivat suhtautua epätäydelliseen lähiöönsä lämmöllä ja kotiseururakkautella. Kokemukset oikeudenmukaisuudesta ja tasa-arvosta ovat keskeisiä hyvinvointivaltionostalialle, jota on viime aikoina paikoittain pyritty hyödyntämään kaupallisesti.

Tulevaisuuden kaupungit – yhdyskuntasuunnittelun uljas uusi maailma

Ruotsin ABC-kaupunkihankkeita ja Suomen Tapiolaa yhdisti 1900-luvun puolivälille ominainen tulevaisuuden optimismi ja luottamus suunnitteluun, jonka avulla olisi mahdollista luoda ihmiselle terveellisempiä ja viihtyisämpiä asuinpaikkoja kuin mitä suurkaupunkien ahtaissa ja saastuneissa ytimissä oli tarjolla.⁵ Tietoisuus suunnittelun poliittisista ulottuvuuksista näkyi suomalaisen yhdyskuntasuunnittelun urauurtajan, Otto-I. Meurmanin sotien aikaisista kirjoituksista. Meurman oli nimitetty asemakaavaopin professoriksi Teknilliseen korkeakouluun vuonna 1940.⁶ Hän tutustui Lewis Mumfordin *Culture of Cities* -kirjan ruotsinnokseen vuonna 1942 ja näki tilaisuuden hyödyntää amerikkalaisen oppeja sodan jälkeisen Euroopan tuhattujen kaupunkien jälleenrakentamisessa.⁷ Professorina Meurman osallistui ahkerasti yhteistyöhön ruotsalaisten kollegoiden kanssa muun muassa esitelmäkiertueilla Ruotsissa ja tutustumalla asemakaavatoimintaan Tukholmassa.⁸ Vastavaroisesti ruotsalaiset arkkitehdit ja suunnittelijat vierailivat Suomessa Arkkitehtiliiton riennoissa.⁹ Arkkitehti Göran Sidenbladh avusti Meurmania Viipurin kaupungin tulevaisuuskatsauksen laatimisessa vuonna 1943. On mahdollista, että kokemus vaikutti Sidenbladhin sotien jälkeiseen, voimakkaasti kritisoiutuun kokonaisvaltaiseen kaupunkisuunnitteluun Tukholmassa.¹⁰

4. Timo Tuomi, *Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisen kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.

5. Thomas Hall, Post-war new town 'models'. A European comparison. *Urban Morphology*, 9:2 (2005), 119; Panu Söderström, Tukholman kehityskuva. Teoksessa Panu Söderström, Harry Schulman & Mika Ristimäki (toim.) *Pohjoiset suurkaupungit. Yhdyskuntarakenteen kehitys Helsingin ja Tukholman metropolialueilla*. SYKEn julkaisuja 2, Suomen Ympäristökeskus 2014, 71; Rosemary Wakeman, *Practicing Utopia. An Intellectual History of the New Town Movement*. University of Chicago Press 2016, 88.

6. Tuomi 2005, 38.

7. O. Meurman, Lewis Mumfordin teos kaupunkikulttuurista. *Arkkitehti* 12/1942, 130–132. Timo Tuomi on pohtinut, kuinka laajasti Mumfordin teos tunnettiin ennen sen suomentamista, muttei mainitse mahdollisuutta, että teoksen tutustuttiin ruotsinnoksena. Tuomi 2005, 40 viite 68, 42.

8. Kokous 29.4.42, *Arkkitehti* 3–4/1942, 12.

9. S.A.F.A. Valmistava vaalikokous 23.10.42, *Arkkitehti* 10–11/1942, 30.

Vaikka suomalaiset ja ruotsalaiset suunnittelijat priorisoivat eri asioita, näkemykset suunnittelun tavoitteista harmonisoituivat 1940-luvun kuluessa. Kirjoituksissaan Meurman alleviivasi Suomen ja Ruotsin yhteisiä haasteita, esimerkiksi alenevaa syntyvyyttä ja kaupunkisuunnittelun ylirajoittamisen vaaroja.¹¹ Ruotsalaiset puheenvuorot lähiökeskustelussa korostivat demokratiaa ja ihmisen tarvetta kuulua yhteisöihin.¹² Suunnittelun kytkös demokratiaan, tasa-arvoon ja yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen voitti myös suomalaiset suunnittelijat puolelleen.

1950-luvulla julkisen yhdyskuntasuunnittelukeskustelun taivaalle nousi kaksi komeettaa

■ Kuva 1. Kerrostaloja Vällingbyssä. Lähde: Valokuvaaja Sune Sundahl, Arkitektur- och designcentrum, DigitaltMuseum.se. Public Domain -merkintä 1.0.

Tukholman suunnalta. Vällingby ja Farsta toimivat uuden lähiösuunnittelun malliesimerkkeinä, joita esiteltiin ulkomaalaisille vieraille ja joita hyödynnettiin Ruotsin ”pehmeässä diplomaatiassa”. Suomessakin seurattiin ABC-kaupunkien kehitystä mielenkiinnolla.¹³ ABC-kaupungit vastasivat käytännön tarpeeseen. Tukholman yleiskaavassa vuodelta 1944 ennustettiin kaupungin väestöluvun kaksinkertaistuvan 1900-luvun lop-

10. Heimo Kautonen, Asemakaavallinen toiminta valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella. *Arkkitehti* 3-4/1943, 20-27; Hurme 1991, 85; Tuomi 2005, 47.

11. O.-I. M., Stockholms framtida utveckling. *Arkkitehti* 1/1942, 3.

12. Hurme 1991, 55-56.

13. Hurme 1991, 63.

puun mennessä. Ydinkeskustan väestömäärän vähentämistä tavoiteltiin 40 prosentilla. Tukholman ympärille rakennettavien uusien satelliittikaupunkien helminauha, joihin Vällingby ja Farsta lukeutuivat, tarjoaisi kasvavalle väestölle onnellisemmat elinolosuhteet luonnon keskellä ja hyvien liikenneyhteyksien varrella.¹⁴

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä ylijarjaisesti jaetut vaikutteet muokkasivat kaupunkisuunnittelua yhtenäiseksi ”utopistisen tavoittelun malliksi”. Vällingbytä onkin kutsuttu aikakauden kaupunkisuunnittelun pyhiinvaelluskohteeksi.¹⁵ Pelkästään Suomesta kävi Vällingbyssä vuoden 1955 syyskuussa ainakin neljä seuruetta: kuuden helsinkiläisen sanomalehden päätoimittajia Ruotsin ulkoasiainministeriön kutsusta, Pohjoismaisen tilintarkastajasihteeristön kokousseurue, Elintarvikekaupan Järjestöjen Kansainvälisen Liiton kongressivieraat sekä *Hufvudstadsbladetin* järjestämän kilpailun voittajapariskunta.¹⁶ Vierailu Vällingbyssä oli mullistava elämys, joka joko haastoi tai vahvisti ennakkokäsityksiä suunnittelusta ja arkkitehtuurista. *Hufvudstadsbladetin* toimittaja kirjoitti:

Täällä kohtaavat kekseliäisyys, kunnianhimo, kehitystahto ja kokeilunhalu dynaamisesti kasvavassa yhteisössä kerrostaloineen ja tyylillä kauppoineen, sekä äärimmäisen moderni arkkitehtuuri, joka vaihtuu reuna-alueilla pieniin, puutarhoihin kätkeytyihin, viihtyisiin yhden perheen huviloihin.¹⁷

Vällingbytä markkinoitiin moninaisin tavoin vierailijoille.¹⁸ Mainontaan kuuluivat iskevät lu-

vut: Rakentamiseen oli käytetty 60 000 kiloa betonia, 1 600 kilometriä harjaterästä, 100 000 litraa maalia ja 470 kilometriä sähköjohtoja.¹⁹ Rosemary Wakemanin mukaan Vällingby oli mahdollinen, koska sosialidemokraattinen hallitus oli omistautunut kansankotiaatteelle ja hyvinvointiyhteiskunnan suunnitelmalliselle edistämiseksi. Vällingbystä toivottiin demokratiaa, tasa-arvoa ja vapautta edistävää yhteisöä. Suunnittelun avulla haluttiin edistää asukkaiden ”me-hengen” kehitystä ja yhteisöllisyyden toteutumista toisin kuin sosiaalisia suhteita hajottavassa suurkaupungissa.²⁰

Suomalaisetkin sanomalehdet korostivat Vällingbyn suunnitelmallisuutta, vaikka niissä ei avattu hankkeen demokraattista eetosta. *Hufvudstadsbladet* esitteli Vällingbytä ”suurimpana Tukholmassa suoritettuna yhteiskunnallisena kokeena”,²¹ Vällingbyn liikekeskuksen vihkiäisissä Helsingin kaupungin edustajat ihastelivat Vällingbytä ”ultramodernina”, ”täydellisenä kaupunkina”. Helsingin kaupungin kiinteistöviraston edustajan mukaan suomalaiset vertailukohteet olivat pelkkiä nukkumalähiöitä ilman läpikotaisin kaavoitettuja julkisia ja yksityisiä palveluita.²²

Tapiolan suunnittelijat olisivat olleet eri mieltä. Tapiola perustui kunnianhimoiseen suunnitelmaan, jonka tarkoituksena oli hajottaa Helsingin keskustaa uhkaava väestön- ja liikenteen kasvu seitsemään uuteen kaupunkiin pääkaupungin ympärille.²³ Wakeman on kuvaillut Tapiolaa ja Vällingbytä rinnakkaisiksi visioiksi nykyaikaisesta elämäntyylisestä, joita yhdisti arkkitehtien johtava rooli suunnittelutyössä.²⁴ Suomessa Tapiolaa kutsuttiinkin ”Helsingin Vällingbyksi” sen kokeellisuuden vuoksi.²⁵ Tapiolan osoittauduttua onnis-

14. Hankonen 1994, 238; Wakeman 2016, 86.

15. Wakeman 2016, 88.

16. Marcella, Soligt Stockholm, champagne hälsade herrskapet Finland. *Hufvudstadsbladet* 10.9.1955, 8; Chefredaktörerna får se svenska bergsbruk. *Hufvudstadsbladet* 17.9.1955, 9; Elintarvikekauppiat pitäneet kokouksensa rautatievaunussa. *Helsingin Sanomat* 25.9.1955, 25; Tilintarkastajat koolla Tukholmassa. *Suomen Sosialidemokraatti* 27.9.1955, 13.

17. ”Här möts uppslagsrikedom, framåtanda, utvecklingsvilja och experimentlusta i ett dynamiskt expanderande samhälle med höghus och eleganta butiker och extremt modern arkitektur som i utkanterna modifieras i små trädgårdsinbäddade, trivsamma enfamiljsvillor.” Marcella, Soligt Stockholm... *Hufvudstadsbladet* 10.9.1955, 8. Suomennos kirjoittajan.

18. Ian R. Cook, Showcasing Vällingby to the world. Post-war suburban development, informational infrastructures, and the extrospective city. *Planning Perspectives* 33:3 (2018), 1–2.

19. Cab, Vällingby. *Nya Pressen* 12.4.1956, 6–7.

20. Hurme 1991, 63; Hall 2005, 111; Wakeman 2016, 88–92.

21. Stockholm just nu. Tunnelbanans västra slinga invigs i dag. *Hufvudstadsbladet* 26.10.1952, 5.

22. 75.000 asukkaan ultramoderni esikaupunki. *Ilta-Sanomat* 26.10.1955, 13.

23. Hall 2005, 116; Wakeman 2016, 93.

24. Wakeman 2016, 85; Hall 2005, 110.

25. Sophy Bergenheim, From Barracks to Garden Cities. The Finnish Population and Family Welfare League as a Housing Policy Expert in the 1940s and 1950s. *Science & Technology Studies* 33:2 (2020), 134.

tuneeksi hankkeeksi suomalainen lehdistö alkoi kuvailla Vällingbytä ”Tukholman Tapiolaksi”²⁶ Hankkeiden rinnastaminen voimisti mielikuvaa rationaalisen suunnittelun kaikkivoipaisuudesta.²⁷

Suomalainen lehdistö irvaili Vällingbylle maaotteluhengessä. *Helsingin Sanomien* kirjeenvaihtaja Helvi Karahka pakinoi ”Lervällingbystä” eli savivellikylästä, joka toi mieleen Loimaan aseman.²⁸ Hanketta kuvailtiin ”sekä raamatulliseksi että amerikkalaiseksi”²⁹ ja ”kaupunkisuunnittelijoiden leikkikentäksi”.³⁰ Edullista rakentamista ja vuokratasa epäiltiin sosialidemokraattien suosiman subventiopolitiikan mahdollistamiksi.³¹ Hankkeen poliittinen tausta tehtiin siis näkyväksi, mikäli hankkeesta löytyi arvosteltavaa.

Vällingby antoi silti virikkeitä suomalaiselle kaupunkisuunnittelulle, sillä se tarjosi vertailukelpoisia lukuja tulevaisuuden tarpeiden ennakointia varten. Ruotsin uutisilla painostettiin omia päättäjiä toimiin. Vuonna 1955 Helsingin kiinteistölautakunta totesi Vällingbyn kasvulukujen perusteella, että Suomen julkiset investoinnit asuntoihin, julkisiin palveluihin ja infrastruktuuriin olivat riittämättömiä.³² Pääkaupungilla ei ollut varaa rakentaa suunnitelluille tytärkaupungeilleen tarvittavia julkisten palveluiden keskusta ABC-periaatteen mukaisesti.³³

ABC-kaupungeista tuli vertauskuvia modernille yhdyskuntasuunnittelulle hyvässä ja pahassa. Jo ABC-periaatteen varhaista toteutusta Årstassa arvosteltiin 1950-luvulla asukkaiden puutteellisesta osallistamisesta suunnittelutyöhön. 1940-luvulla suositun *community centre*-teorian mukaan vapaaehtoisvoimilla piti olla tärkeä rooli suunnittelussa. Suunnittelija ja arkkitehti Uno Åhrén valitteli vuonna 1954: ”Uskoimme ihmisten demokratiakasvatukseen kollektiivisen

toiminnan kautta. Suurin osa suunnitelmistamme naapurustoelämän hyväksi estettiin, koska ajateltiin, ettei maalla olisi varaa uhrata työvoimaa ja materiaalia”.³⁴ Lausunnollaan Åhrén ennakoivat tulevien vuosikymmenien syklejä, joissa suunnitteluhankkeiden avajaishurmaa seurasi tyytymättömyys, pettymys ja uusien ratkaisujen vaatimus.

Vuonna 1959 vietettiin Vällingbyn viisivuotisjuhla. Viitisenkymmentä eri kansallisuutta oli käynyt Miss Vällingbyksi kutsuttujen turistioppaiden opastettavina.³⁵ Heihin kuului *Ilta-Sanomien* toimittaja P. Iharlaakso, joka oli vuokralalossa vieraillessaan ihmetelty, ”onko kaikilla Tukholman perheellisillä raitiovaunukuljettajilla näin viihtyisät asunnot”.³⁶ Kaikki toiveet eivät olleet toteutuneet: paikallisia työpaikkoja ei ollut tarpeeksi, vaikka suurin osa yrittäjistä menestyi. Metroyhteys Tukholman keskustaan kannusti työmatkailuun, mutta heikensi ABC-kaupungin periaatetta.³⁷

Vuonna 1960 avattu Farsta oli Vällingbyn tavoin tarkoitettu omavaraiseksi ABC-lähiöksi, mutta siellä kaikki oli hiukan suurempaa. Siinä missä Vällingbyhyn oli rakennettu 9- ja 11-kerroksisia asuintaloja, Farstaan suunniteltiin 17-kerroksisia. Vällingbyhyn toivottiin 23 000 asukasta, mutta Farstaan mahtuisi 35 000 asukasta, joista lähes kolmasosa työskentelisi paikallisissa yrityksissä. Kaupunkiin rakennettaisiin 1 700 m² myymälätilaa, 30 000 m² konttoritilaa, kirjasto, kirkko, nuorisotalo, lasten puisto, kaksi elokuvateatteria sekä lääkärikeskus. ”Tässä modernissa maailmassa asuvat ihmiset näyttävät viihtyvän erinomaisesti”, hehkutti *Helsingin Sanomien* toimittaja.³⁸

Helvi Karahkan kuvaus Farstasta oli optimistinen: suunnittelijat olivat oppineet Vällingbyn

26. Esim. Jaakko Bergqvist, Tukholman Tapiola. *Ilta-Sanomat* 3.10.1957, 8.

27. Wakeman 2016, 92.

28. Helvi Karahka, Tukholmaa marraskuulla. *Helsingin Sanomat* 23.11.1952, 9.

29. Komet, Kometskärvor. *Syd-Österbotten* 13.12.1952, 4.

30. Per Wange, Stockholms nya tunnelbana. *Tammerfors Aftonblad* 13.02.1953, 4.

31. L. L., Vällingby. Modern stad ... *Borgåbladet* 1.7.1953, 4.

32. Särskilda kommunala organ föreslås för samplanering. *Hufvudstadsbladet* 4.10.1955, 4.

33. Håkan Hasselström, Bostads- och byggnadsproblem i Helsingfors. *Österbottningen* 28.7.1954, 4.

34. ”[...] vi trodde på människornas fostran till demokrati genom kollektiv verksamhet. Det mesta av vad vi planerade för grannskapslivet hindrades att komma fram genom att det inte ansågs att landet hade råd att offra arbetskraft och material på det.” Lainaus teoksessa Lars-Erik Lundmark, Hur växer gemenskapen? Från grannskap till samskap. Teoksessa *Stadsförnyelse. Kontinuitet, gemenskap, inflytande*. SOU 1981:100, 202. Suomennos kirjoittajan.

35. Cook 2017, 9.

36. P. Iharlaakso, Piirtoja Tukholman-päiväkirjasta. *Ilta-Sanomat* 16.10.1956, 6.

37. Hall 2005, 116.

38. Farsta. Atomikäyttöinen Tukholman esikaupunkialue. *Helsingin Sanomat* 1.9.1963, 10.

virheistä, etenkin autoistumisen aliarvioinnista ja viihtyisyyden puutteesta.³⁹ Hänen mukaansa itse modernistinen arkkitehti Le Corbusier oli kauhistellut Vällingbyn harmautta.⁴⁰ Farstan visuaalinen ilme oli miellyttävämpi. *Kansan Uutisten* kirjeenvaihtaja kehui keskusta ”ehkä kauniimmaksi kuin missään muussa Tukholman uusista kaupunginosista”⁴¹ Farsta sai Vällingbyn tavoin kansainvälistä huomiota, kun BBC:n karismaattinen reporterit Alan Whicker kävi esittelemässä tulevaisuuden ihmelähiötä brittileisille vuonna 1963.⁴² Sen valttikortti oli oma ydinvoimala, Ågestaverket, joka varmisti riippumattoman energiatuotannon ”erittäin nykyaikaisesti”⁴³ Kaikki näytti lupaavalta, mutta kriittisten äänien kuoro kasvoi ja kaikui pian Suomen lehdistössä.

Hyvinvointi-Ruotsin kritiikki

Tutkielmassaan Tapiolasta utopiana Hanna Mattila kirjoittaa, että modernia suunnittelua ”on pidetty pohjimmiltaan utopistisena hankkeena”, mutta ABC-kaupunkien ja Tapiolan suunnittelijat eivät puhuneet hankkeistaan utopioina. Suunnittelijoiden julkilausuttuna tavoitteena oli ollut käytännön- ja luonnonläheisyys. On pyritty toteuttamaan *eu-topiaa*, hyvää paikkaa, eikä *u-topiaa*, paikkaa, jota ei ole olemassakaan.⁴⁴ 1960-luvulle tultaessa utopia-ajattelun kannattajia oli vaikea löytää modernistienkaan joukosta, ja utopiakäsitetä on sovellettu sängen joustavasti suunnitteluhankkeisiin.

Vaikka yksittäisiä hankkeita on vaikea kutsua utopistisiksi, löysivät utopia-ajattelun arvosteli-

jat Ruotsissa hyvinvointivaltiosta sopivan maali-taulun. Hyvinvointivaltion ongelma oli, että se todella toteutti kansalaisten unelmat. Oma-aloiteisuudelle ja yksilön kunnianhimmolle ei jätetty tilaa. Eikö tällainen järjestelmä ollutkin vaarallisen totalitaarinen luvattessaan ihmiskunnalle paratiisia maan päällä, kysyi kirjailija Olof Lagercrantz vuonna 1960.⁴⁵ Olivatko ihmiset myymässä sielunsa tyydyttääkseen biologiset tarpeensa? Suunnitteluoptimistinen Ruotsi muistutti Aldous Huxleyn salakavalaa *Uljasta uutta maailmaa*, jossa suunnittelu oli poistanut ihmisiltä kurjuuden mukana vapaan tahdon.⁴⁶

Hyvinvointivaltion kritiikissä kaikui pietismin perintö. Pietistinen kilvoittelu tähtäsi hyveiden harjoittamiseen ja omaan osaansa tyytymiseen.⁴⁷ Kokeellisten mallikaupunkien hankkeita markkinoitiin ylisanoin, jotka saivat utopioiden kriitikot kohottamaan kulmakarvojaan. Helvi Karahka oli Vällingbyssä kavahtanut tasapäistämistä tehokkuuden merkeissä:

Kaikilla asukkailla on samat edut ja mahdollisuudet. Houkutellaan katsomaan samoja filmejä, kuulemaan samojen pappien saarnoja, käyttämään samanlaisia pukimia jne. Jos lämmityslaitteet joutuvat epäkuntoon palelevat kaikki. Jos lämmin vesi loppuu, ovat kaikki yhtä likaisia. Jos sähkö sammuu, ovat kaikki pimeässä [...]. Vällingbyläiset ovat siis vähän kuin yksi suuri perhe. Standardiperhe.⁴⁸

Edut ja mahdollisuudet eivät kaikkien mielestä jakautuneet tasan perheenjäsenten kesken. Väl-

39. Helvi Karahka, Vällingby täyttännyt viisi vuotta. *Helsingin Sanomat* 19.11.1959, 14.

40. Helvi Karahka, Vällingby täyttännyt viisi vuotta. *Helsingin Sanomat* 19.11.1959, 14.

41. Atomiasema antaa lämmön Tukholman uudelle näytekkunalle Farstan satelliittikaupungille. *Kansan Uutiset* 29.10.1960, 1.

42. Horace Newcomb (toim.), *Encyclopedia of Television*. Routledge 2014, 2531. #OnThisDay 1963. Alan Whicker reported from Sweden’s “City of the Future”. BBC Broadcast Archive originally aired 18.5.1963. <https://archive.org/details/twitter-1129756022808207367> (15.1.2023).

43. Atomivoimalla lämmitettävä kaupunki Tukholman lähelle. *Helsingin Sanomat* 17.5.1957, 19; Atomireaktorilämpöä Tukholman asukkailla. *Helsingin Sanomat* 18.10.1957, 26. Ågestaverket suljettiin 1974, ja rakennuskompleksi on tarkoitus purkaa vuoteen 2024 mennessä.

44. Hanna Mattila, Puutarhakaupunki utopiana. Esimerkinä Tapiola. Teoksessa Arto Haapala, Mia Kunnaskari (toim.), *Paradokseja paratiiseissa. Näkökulmia urbanin luonnon kysymyksiin*. Kansainvälinen soveltavan estetiikan instituutti 2006, 134–135.

45. Olof Lagercrantz, Framtiden som mardröm. *Dagens Nyheter* 5.1.1960, 4.

46. Ainur Elmgren, Lost Land of Bliss. Imagined Temporalities of the Nordic Welfare State. Teoksessa Janne Holmén, Anu Koivunen & Jari Ojala (toim.), *The Nordic Economic, Social and Political Model. Challenges in the 21st Century*. Routledge 2021, 43.

47. Anna Nilsson Hammar, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*. Agerings bokförlag 2012, 229–230.

48. Karahka 1954, 4.

lingbyn avajaisvuonna 1955 ilmestynyt Katarina Paulssonin romaani *I kvinnostad* ("Naiskaupungissa") arvosteli nukkumalähiötä feministisestä näkökulmasta:

Se on miesten miehille suunnittelema, ja siellä asuu nohduja, laiminlyötyjä naisia. Mistä näistä taloriveistä, näistä ihmiskehojen hygieenisistä sarjapakkauksista, löytyisi edes pikkuruinen nurkka, jossa mielikuvituksen saisi houkuteltua esiin ja tuntemaan itsensä kotoisaksi.⁴⁹

Ilta-Sanomien P. Iharlaakso totesi, että naisia "syytetään usein liioittelusta", mutta taipui itse Paulssonin kannalle: Hyvää tarkoittava suunnittelu oli epäonnistunut, sillä se tukahdutti ihmisiä yksilöinä.⁵⁰ Muutamia vuosia myöhemmin Helvi Karahkakin raportoi, että Vällingbyn kotirouvat valittivat eristyisyyden tunnetta, "mutta niin he valittavat pääkaupungin muillakin puolilla".⁵¹ Huolet lähiöissä riutuvista kotiäideistä otettiin tosissaan suomalaisen Ywe Jalanderin dokumenttelokuvassa *Sovstad* (Nukkumakaupunki, 1967).⁵² *Sovstadin* kuvaus lähiöahdistuksesta hyväksyttiin autenttisen arvosteluissa, vaikka dokumentissa haastatellut asukkaat kertoivat myös lähiöelämän myönteisistä puolista.⁵³

I kvinnostadin julkaisuaikana teosta arvosteltiin mukaansatempaavana kaunokirjallisenä teoksena, mutta *Kotka Nyheterin* nimimerkki Leo ryhtyi puolustamaan Vällingbyä, jossa hän kertoi asuneensa "useita kuukausia". Ruotsin kotirouvilla oli kirjoittajan mukaan modernin kodin, hyvätuloisen miehen ja lähiön viherkeitaissa telmivien lasten lisäksi kaikki yhteiskunnan kustantamat tuet ja edut: lapsilisä, vuokratuki, sairasmakuutus ynnä muut.⁵⁴ Leon mukaan "meidän suomalais-

ten kotirouviemme" tulisi ottaa opikseen ja iloita pienestä, ennen kuin yltäkylläisyys ja elämänväsymys veisi Ruotsin tielle. Suomalaisarkkitehti Marius af Schultén arveli, että Helsingissä valitettiin lähiöneurooseista vähemmän kuin Tukholmassa, koska Suomessa "ollaani tyytyväisiä, että ylipäänsä saa katon päänsä päälle".⁵⁵ Kommentissa painottui vaatimattomuuden eetos: Suomi oli historiallisten kärsimysten vuoksi toistaiseksi säästynyt yltäkylläisyyden aiheuttamalta henkisesti rappiolta.

Tällaiselle ajattelulle oli vastineensa Ruotsissa, mutta kuviteltuun menneisyyteen, jossa ihmiset tyytyivät osaansa, ei voinut palata. Kun 1930-luvun kuluessa oli havaittu, että tasa-arvoiseksi kuviteltu funktionalismi aiheutti epäviihtyisyyden tunnetta, oli esimerkiksi Uno Åhrén etsinyt demokraattisia ratkaisuja. Marius af Schultén oli tuolloin ollut eri mieltä "taistelevan demokratian" merkityksestä "paremman maailman aikaansaamiseksi".⁵⁶ Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä demokratia ei enää ollut kirosana, ja ruotsalainen utopia oli houkuttelevan maanläheinen. Schulténin mukaan suomalaisille olisi hyödyksi seurata, miten ruotsalaiset suunnittelijat sovelsivat amerikkalaisia normeja aluekeskusten ja lähiöiden suunnitteluun. Totuusten perusteella pystyisi päättämään, mitä kannatti lainata, "ilman että joutuisimme maksamaan raskasta oppirahaa".⁵⁷ Johanna Hankonen on huomauttanut, että brittiläiset ja yhdysvaltalaiset mallit olivat ruotsalaisten muokkaamina "oloihimme paremmin sovellettavissa sekä mitakaavallisesti että elintason nousun lyhyen aikavälin ennusteena".⁵⁸ Ruotsalaisilta asiantuntijoilta haettiin hyväksyntää suomalaiselle suunnitteluhankkeille.⁵⁹ Rakennusala värväsi tuotantotekni-

49. "Den är planerad av män för män och där bor glömda kvinnor satta på undantag. Var i dessa huslängor, som utgör en hygienisk serieförpackning av människokroppar finns en liten vrå där fantasin kan lockas fram och känna sig hemma." Marius af Schultén, *Sovstaden. Ett samhällsproblem*. *Nya Pressen* 19.10.1955, 6–7. Suomenos kirjoittajan.

50. P. Iharlaakso, "Nukkumakaupungin" ongelmia. *Ilta-Sanomien* 15.10.1956, 7.

51. Helvi Karahka, Vällingby täyttänyt viisi vuotta. *Helsingin Sanomat* 19.11.1959, 14.

52. Ywe Jalander, Inslag om Esbos och Helsingfors förorter. *YLE Areena*, 2011 (1967). <https://arenan.yle.fi/1-50105639> (31.7.2023).

53. H. J. W., TV-titten. *Borgåbladet* 1.4.1967, 8; Kbm, Sett i TV. *Vasabladet* 4.4.1967, 7.

54. Leo, Är fruarna fångar? *Kotka Nyheter* 6.10.1956, 2.

55. af Schultén 1955, 7.

56. M. af S., Arkitektur och demokrati. *Arkitekhti* 7–8/1942, 21–22.

57. M. af Schultén, Stockholms nya bostadsområden. *Hufvudstadsbladet* 21.7.1957, 7.

58. Hankonen 1994, 241.

59. Lämmityskeskukset atomien välivaihe. *Kansan Uutiset* 3.10.1957, 10; Svensk expertis nöjd med våra handelscentra. *Hufvudstadsbladet* 21.2.1960, 16; Tuomi 2005, 107, 110, 128.

kot tai uusien suunnittelujärjestelmien asiantuntijat Ruotsista.⁶⁰

Tapiola vastasi yhtä käytännönläheisiin, pakottaviin tarpeisiin kuin Vällingby ja Farssta.⁶¹ Ratkaisuja yltyvään asuntopulaan haettiin samoista lähteistä kuin Ruotsissa, kuten brittien puutarhakaupungeista ja Mumfordin teoksesta, joka suomennettiin vuonna 1949 nimellä *Kaupunkikulttuuri*.⁶² Meurmanin *Asemakaavaoppi* (1947) oli tärkeä inspiraatio, mutta vaikutusvaltaisempi oli sotienjälkeisen rakennuspolitiikan voimamies, Heikki von Hertzen, jonka pamfletti *Koti vaiko kasarmi lapsillemme?* (1947) oli samoilla linjoilla kaupungistumisen nurjista puolesta.⁶³ Göteborgin Guldhedenista Hertzen poimi opetuksia yhdyskuntasuunnittelusta holistisena hankkeena, jonka viimeinen opinkappale oli lasten ja nuorten tarpeitten sekä perheenemäntien toivomusten huomioonottaminen.⁶⁴ Näiden ryh-

■ Kuva 2. Alkuperäinen kuvateksti: "Osuusliike Voima, KPA vuosikokous Tukholmassa. Ryhmä kokoontuneena Farstafontänen[*in*] edustalle, 1962." Lähde: Valokuvaaja tuntematon, Työväenmuseo Werstas.

mien hyvinvoinnilla oli välineellistä arvoa. Väestöliiton toiminnanjohtajana Hertzen katsoi, että nykyaikaiset liikakansoitettut kaupungit uhkasivat syntyvyyttä.⁶⁵

Vällingbyn onnellalla oli varjopuolensa: se johti ruotsalaista itsemurhatilastoa. Hertzenin mielestä Vällingby oli masentava ihmis- ja rakennusmassojen kaupunki. Tapiolan piti torjua sen virheet.⁶⁶ Vällingbyn epäonnistumiselle etsittiin selityksiä asukkaiden psykologiasta ja moraalista. Lehdistössä arveltiin, että huoli "sosiaalisen aseman säilyttämisestä" kalvoi kansankodin asukkaiden mieltä.⁶⁷ Aineellinen hyvinvointi

60. Hankonen 1994, 156, 191 viite 227, 393–394.

61. Hankonen 1994, 374.

62. Vittorio Magnago Lampugnani, *Die Stadt im 20. Jahrhundert. Visionen, Entwürfe, Gebautes*. Band II. Verlag Klaus Wagenbach 2011, 708–709; Hurme 1991, 85; Wakeman 2016, 96.

63. Hurme 1991, 175.

64. Hurme 1991, 84.

65. Bergenheim 2020, 134.

66. Wakeman 2016, 97.

67. Bergqvist 1957, 8.

ei voinut parantaa levottomuutta, joka johtui kilpailuyhteiskunnasta ja ulkokuoren palvelusta.

Mainosmiehenä von Hertzen ei silti kammoksunut kaunista ulkokuorta. Tapiolasta leivottiin Suomelle omaa yhdyskuntasuunnittelun näyteikkunaa.⁶⁸ Tapiola jäi kuitenkin poikkeukselliseksi hankkeeksi.⁶⁹ Nuorempi suunnittelijapolvi koki, että Tapiolan ideologia pönkitti sosiaalista eriarvoistumista esimerkiksi suosimalla omistusasumista.⁷⁰ ”Parempien ihmisten kylästä”⁷¹ löytyi pian Hertzenin vision vastaisesti kymmenkerroksisten asuntotalojen ohella kaupallista ”massakulttuuria” markkinoivia elokuvateattereita, kahviloita ja jopa baareja.⁷²

ABC-kaupungitkin olivat muuttuneet eutopioista arkisiksi lähiöiksi. Vaikka Vällingby ja Farsta laskettiin 1950- ja 1960-luvun vaihteessa edelleen Tukholman nähtävyyksien joukkoon, alkoi lähiöturismi menettää hoitoaan.⁷³ Vällingbyn keskuksen infokioski Miss Vällingby -oppaineen lakkautettiin vuoden 1964 syksyllä.⁷⁴ Helsingiläiset eivät enää hurmaantuneet Vällingbystä; olihan heillä omat lähiönsä, ”joissa asumisen ja elämisen ongelmat on ratkaistu varmaankin yhtä hyvin, muutamien mielestä jopa paremmin”.⁷⁵ *Kansan Uutisissa* Vällingbytä kutsuttiin ”teknikojen harakiriksi”.⁷⁶ Entinen esikuva oli osoittautunut pettymykseksi. Ongelmien juurisyytä etsittiin edelleen, sillä rakennemuutoksen vääjäämättä edetessä tarvittiin entistä enemmän uusia asuntoja ja asuinalueita taajamiin ja teollisuuskeskuksiin.

Ongelmana suunnittelu vai ihmiset?

Suomessa rakennemuutos, työttömyys ja sosiaaliset olosuhteet edistivät yltyvää muuttoliikettä Ruotsiin. Suomalaiset siirtolaiset vaikuttivat

työpanoksellaan Ruotsin ennätysvuosien saavutuksiin. Teollistuminen ja kaupungistuminen oli edennyt Ruotsissa pidemmälle ja ilmiöt vaikuttivat edelleen maan sisäisiin demografisiin muutoksiin. 1950-luvun huolipuhe lähiönuorison käytöksestä ja hyvinvoinnista koski suuria ikäluokkia, syntyperäisiä ruotsalaisia lapsia ja nuoria. Helvi Karahkan mukaan Vällingby oli vuonna 1954 enimmäkseen nuorten perheiden asuttama: ”lapsiin siellä miltei kompastuu”.⁷⁷ Viisi vuotta myöhemmin Karahka raportoi, että Vällingbyhyn syntyi joka päivä kaksi lasta. Kolmasosa asukkaista oli alle 17-vuotiaita.⁷⁸ Lapsista kasvoi teinejä, jotka koettelivat vapauden rajoja. *Hufvudstadsbladetin* pakinoitsija Bison valitti uutenavuotena 1957 Tukholman keskustaän tulvivista lähiönuorista.⁷⁹ Siirtolaisten poikkeavat tavat juhlistaa uutta vuotta aiheuttivat melua ja rettelöitä virkavallan kanssa. ”Siirtolaisilla” Bison tarkoitti läntisistä maakunnista Tukholman lähiöihin muuttaneita ruotsalaisia. Maahanmuuttajia ei vielä nähty lähiöiden, etenkin keskiluokalle suunniteltujen ABC-kaupunkien tyypillisinä asukkaina.

Nuorison käytös paljasti, ettei ABC-kaupungin omavaraisuusperiaate käytännössä toteutunut. Syyllinen oli toimiva joukkoliikenne, joka sekoitti yhteiskuntajärjestystä mahdollistamalla nuorison ”luokkaretken” kantakaupungin huvittelukortteleihin. Tukholman mallin mukaisesti suomalainen arkkitehti Otto Flodin ennusti, että Helsingin väestönkasvu keskittyisi lähialueisiin, muttei uskonut omavaraisiin satelliittikaupunkeihin. Metropolin vetovoima oli liian suuri – samoin kuin Tukholmassa.⁸⁰

Ruotsissa havaitut ongelmat houkuttelivat korostamaan ristiriitaa optimistisen utopian ja karun todellisuuden välillä. Vuonna 1962 *Nya Pressenin* Sören Lindgren totesi, että Ruotsin

68. Hankonen 1994, 376 viite 92; Wakeman 2016, 94.

69. Hall 2005, 118.

70. Hurme 1991, 172–173; Mattila 2006, 148.

71. Ossi Hiisiö, *Tapiola. Parempien ihmisten kylä*. Tammi 1970.

72. Hall 2005, 118; Wakeman 2016, 97; Bergenheim 2020, 134.

73. Kymmenen Euroopan kaupunkia kertoo nähtävyyksistään. *Ilta-Sanomat* 11.5.1962, 8; Tukholman kaupunkisuunnittelijat jo rakentavat uutta. *Uusi Suomi* 25.4.1964, 4.

74. Cook 2017, 9.

75. Maija-Liisa Heini, Tukholma rakentaa, saneeraa ja on asumisystävällinenkin. *Helsingin Sanomat* 22.5.1963, 7.

76. Sirkka Tamminen, Kolme suurta probleemia Tukholman kunnallismiehillä. *Kansan Uutiset* 25.5.1963, 4.

77. Karahka 1954, 4.

78. Karahka 1959, 14.

79. Bison, Stockholm just nu. *Hufvudstadsbladet* 5.1.1957, 3.

80. 'Fritiden ger ...' *Hufvudstadsbladet* 10.10.1963, 11.

hyvinvoinnin parjaamisesta oli tullut muoti-ilmiö ja älykköpiirien harrastus Suomessakin.⁸¹ Vaikka hyvinvointiyhteiskunta oli luonut edellytykset ihmisarvoiselle elämälle Ruotsin kansan enemmistölle, henkisiä virikkeitä kaivattiin sekä raggari- ja kahvilanuorison että Farstan ja Vällingbyn asukkaiden keskuuteen. Edellä mainitut alakulttuurit nähtiin vaarallisina ja rikollisuudelle alttiina, ja niihin kohdistettiin 1950- ja 1960-luvulla useita julkisia selvityksiä ja poliittisia toimenpiteitä.⁸²

ABC-lähiöt sekoittuivat ongelmiseen muihin lähiötyyppeihin 1960-luvun kuluessa. Ruotsalaisen koomikkokaksikon Hasse Alfredsonin ja Tage Danielssonin sketsissä ”lähiöasukki Albert Lindeman” kertoi henkisestä eristyneisyydestään, lasten mutapainista puolivalmiilla leikkikentällä, sadistisista nuorisorikellisista, pitkistä työmatkoista ja lähiöahdistuksesta, joka päättyi itsemurhaan.⁸³ Lähiöahdistuksesta oli silti tullut vakavasti otettava ilmiö. Skärholmenin ostoskeskuksen – Pohjoismaiden suurimman – avajaisen yhteydessä raportoitii, että Skärholmenista toivottiin esteettistä vaihtoehtoa aiemmin viihtyisinä ylistettyjen Vällingbyn ja Farstan ”kolkoille” kerrostaloille.⁸⁴ Suunnittelussa haluttiin ottaa huomioon inhimillisyys, jonka puute oli aiemmin ajanut kotirouvat ja nuorison epätoivoon.⁸⁵ Tästä huolimatta *Dagens Nyheterin* pääkirjoituksessa vaadittiin Skärholmenia tuhottavaksi jo pari päivää avajaisen jälkeen.⁸⁶

Ruotsissa oli tuolloin aloitettu asuntotuotantohjelma, joka edusti määrällistä pikemminkin kuin laadullista kunnianhimoa. Valtiopäivien päätöksellä käynnistettiin ”miljoonaohjelma”

(*miljonprogrammet*), jonka oli tarkoitus kerta kaikkiaan ratkaista asuntopula. Vuosien 1965–1974 aikana rakennettiin miljoona uutta asuntoa. Suomessakin siirryttiin 1970-luvun aikana tiiviimpään ja taloudellisempaan lähiörakentamiseen.⁸⁷ Miljoonaohjelman korjaushankkeita tutkinut Jennifer Mack on todennut, että ruotsalaisen hyvinvointiyhteiskunnan utooppiset maisemat, joita 1960-luvulla pyrittiin toteuttamaan, koettiin dystooppisina 1970-luvulle tultaessa.⁸⁸ Miljoonaohjelman valmistuessa Ruotsin hallitus ryhtyi rahoittamaan uutta suurhanketta, jossa kunnostettaisiin ennen vuotta 1975 rakennettua asuntokantaa julkisin varoin. Tavoitteena oli, että asukkailla olisi enemmän mahdollisuuksia vaikuttaa suunnitteluun ja enemmän vastuuta lähiympäristönsä vaalimisesta.⁸⁹ Näin pyrittiin vastaamaan mediassa jylläävään lähiökielteisyyteen.

Suomessa lehdistö peilasi Ruotsista tuotuja lähiökielteisiä asenteita 1970-luvun kuluessa.⁹⁰ Keskiluokalle rakennetut ABC-kaupungit täytyivät juurettomista maalaisista ja työläisistä, sisäisistä ja ulkoisista siirtolaisista.⁹¹ Perustuiko lähiökielteisyys todella näiden uusien asukkaiden kokemuksiin? *Hufvudstadsbladetin* kirjeenvaihtaja Ingalill Österberg pohti kysymystä nähtyään Tukholman kulttuuritalon valokuvanäyttelyn ”Tio år efter Skärholmen” vuonna 1979. Valokuvaajat Lars Ekenbom ja Karl-Olov Arnstberg totesivat, ettei lähiödebatti ollut hyödyttänyt lähiön asukkaita. He halusivat tuoda esiin asukkaiden inhimillisen arvokkuuden ja yhteisöllisyyden. Näyttely oli kuitenkin suunnattu lähiöyhteisön ulkopuoliselle, keskiluokkaiselle, etnisen enemmistön edustajalle.⁹²

81. Sören Lindgren, Den tråkiga välfärden. *Nya Pressen* 27.7.1961, 5.

82. Glenn Svedin, Brottslighet som politiskt konfliktområde. Från bråkiga arbetare till kriminella invandrare. Samhällsfarliga i kriminalpolitisk debatt och brottslighetens politisering i Sverige under 200 år. *Statsvetenskaplig tidskrift*, 123:3(2021), 608.

83. Hasse Alfredsson & Tage Danielsson, Förortsbo Albert Lindeman (B2). *Ännu flera Lindemän!!*, Svenska Ljud 1968.

84. Marika, Svenska stadscentra. *Hufvudstadsbladet* 31.1.1965, 9–10.

85. Maija-Liisa Heini, Pohjoismaiden suurin ostoskeskus avataan Tukholman liepeillä. *Helsingin Sanomat* 6.9.1968, 27.

86. Jennifer Mack, Renovation Year Zero. Swedish Welfare Landscapes of Anxiety, 1975 to the Present. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* 76 (2019), 63.

87. Hankonen 1994, 26–27.

88. Mack 2019, 63–64.

89. Bengt Söderström, Förord. Teoksessa *Stadsförnyelse. Kontinuitet, gemenskap, inflytande*. SOU 1981:100, 6.

90. Mervi Ilmonen, Puutarhakaupungista ongelmalähiöön. Teoksessa Tuukka Haarni (toim.) *Ihmisten kaupunki? Urbaani muutos ja suunnittelun haasteet*. Stakes raportteja 152, 1994, 19.

91. Kirsi Saarikangas, Merkityksellinen tila. Lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Historiallinen Arkisto 115. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002, 50.

92. Ingalill Österberg, Brev från Stockholm. Mellan pizza och Wasa. *Hufvudstadsbladet* 15.5.1979, 6.

Suomessa Tapiolan keskiluokkaistumista uudelleenarvioitiin, kun *Vasabladetin* Sven-Erik Klinkmann kiitteli alueen monimuotoista rakennuskantaa ja luonnonläheisyyttä. Klinkmannin varsinainen huoli koski kehityksen seuraavaa askelta, ”Hervannan tapausta”, jossa yhdenmukaistaminen ja tiivistäminen oli viety vaarallisiin äärimmäisyyksiin.⁹³ Hän tukeutui arvostelussaan ruotsalaisen arkkitehti Thomas Paulssonin kymmenen vuotta vanhaan synkkään analyysiin Tukholman nukkumalähiöistä.⁹⁴ Klinkmann uskoi, että keskittäminen, yhtenäistäminen ja asukaskunnan homogeenisuus (Vällingbyn tavoin Hervantaan oli muuttanut paljon nuoria lapsiperheitä) johtaisi yhteiskunnalliseen passiivisuuteen, ongelmien keskittymiseen ja ”erilaisten massakulttuurin muotojen” kasvuun.⁹⁵ Klinkmann haastatteli Paulssonia Vaasassa vuonna 1981, jolloin Paulsson etsi ratkaisua pienimuotoisista, omavaraisista yhteisöistä, inspiraationa Thomas Moren *Utopia* ja varhaiset ranskalaiset yhteiskunnalliset utopistit.⁹⁶ Suunnittelu-utopia korvautui ekologisella onnellalla tai perinteisen kyläyhteisön ihanteella.

Vaikka yhdyskuntasuunnittelijat pyrkivät luomaan oikeudenmukaisemmat ja tasa-arvoisemmat edellytykset yksilönvapauden toteutumiselle, johti hyvinvointivaltio arvostelijoiden mukaan yksilönvapautta uhkaavaan joukkoistumiseen ja vieraantumiseen.⁹⁷ Suunnittelu- ja tehokkuusajattelun voittaja löytyi toiselta suunnalta. Tukholman yleiskaavaosaston sosiologi Gunnar Åsvärn totesi vuonna 1971: ”Elinkeinoelämälle on edullista, että kaikki ihmiset vedetään yhteen paikkaan ja kukin elinkeinoelämän yksikkö saa valita näistä itselleen sopivimmat.”⁹⁸ Johanna Hankosta mukaillen, asuntotuotantopolitiikasta tuli elimellinen osa talouselämän ja julkisen val-

lan yhteistoimintaa – uutta suunnittelujärjestelmää, joka palveli taloudellista kasvua.⁹⁹

Ruotsissa lähiöihin liittyvät mielikuvat alkoivat korostaa etnistä segregaatiota luokkasegregaation rinnalla. Afrikkalaisamerikkalainen aktivisti Sherman Adams kuvaili omin silmin todista maansa muutosprosessia vasemmistolaisessa *Ny Tid*-lehdessä vuonna 1982. Ruotsalaisten sijaan hänen valkoiset lähiönaapurinsa olivat nyt suomalaisia maahanmuuttajia. Jutussa hän muisteli menneitä aikoja, jolloin Farstan ja Vällingbyn välillä matkustaminen sai Ruotsin tuntumaan ”melkein paratiisilta”, töitä riitti kaikille ja Adamsia ei käännetty ihonvärinsä takia ovelta.¹⁰⁰

Ruotsin valtion toimeenpanemassa vuoden 1981 kaupunkiudistus selvityksessä todettiin silti, että lähiö oli edelleen ”tulevaisuuden asuinpaikka”.¹⁰¹ Selvityksessä huomioitiin, että lähiöelämästä saattoi olla olemassa eri totuuksia. Etnologi Åke Daunin haastatteluissa ilmeni, että lähiöasukkaat olivat tyytyväisiä elämäänsä. Tutkimustulokset eivät kuitenkaan vaikuttaneet median lähiökielteisyyteen.¹⁰² Asiantuntijat pyrkivät palauttamaan taloudellisen ja sukupuolten välisen epätasa-arvon lähiökeskustelun ytimeen. Asukkaiden osallistaminen ja yhteisöllisyys nähtiin ratkaisuna lähiöahdistukseen. Vuoden 1981 kaupunkiudistus selvityksessä haluttiin elvyttää hyväksi havaitut menetelmät, ABC-kaupunkienkin suunnitteluun vaikuttaneet naapurustotyöprojektit, paikalliselle toiminnalle.¹⁰³

Näitä ajatuksia ei suomalaisessa lehdistössä käsitelty raportoinnissa ”vanhoista” lähiöistä, joiden uutisarvo oli vähentynyt huomion kääntyessä miljoonaohjelman uusiin lähiöihin. 1980-luvun alun lähiökeskustelu näyttöytyi jatkumona aikaisempien vuosikymmenien asiantuntijajohtoiselle suunnittelu-uskalle, mutta ratkaisualoitteita tuli

93. Sven-Erik Klinkmann, *Från trädgårdstaden till bostadsmaskinerna. Vasabladet* 26.9.1979, 8, 12.

94. Thomas Paulsson, *Stad för alla eller ingen? Natur och Kultur* 1969; Leena Maunula, Hengenvaarallinen lähiö. *Helsingin Sanomat* 6.12.1970, 33.

95. Klinkmann 1979, 12.

96. Sven-Erik Klinkmann, *Mannen som vill rädda Vasa. Vasabladet* 12.5.1981, 4–5.

97. Hyvinvointivaltiota arvosteleiden ryhmien ja liikkeiden kertomusten yhteisiä piirteitä esittelee Martin Wiklund teoksessaan *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*. Symposium 2006.

98. Matti Rinne, Tukholman kokemukset taltuttavat metroinnostusta. *Ilta-Sanomat* 25.5.1971, 11.

99. Hankonen 1994, 470.

100. Sherman Adams, *Rasismen på frammarsch i ”du gamla du fria”. Folk Tidningen Ny Tid*, 17/1982, 8–9.

101. Lundmark 1981, 156.

102. Lundmark 1981, 157–160.

103. Lundmark 1981, 160.

nyt muilta kuin asiantuntijoilta. Toimittajat, kriitikot ja valokuvajournalistit toimivat lähiöyhteisön tarpeiden tulkkeina. Voisiko keskiluokkaisten lähiöturistien houkuttelemisen pelastaa köyhälistön asuinalueet? *Ilta-Sanomien* kirjeenvaihtaja haaveili vuonna 1978 vaihtoehdoista todellisuudesta, jossa miljoonaohjelman parjattuihin lähiöihin saapuisi keskiluokkaisia kuluttajia esimerkiksi Vällingbystä herkuttelemaan maahanmuuttajien ravintoloissa.¹⁰⁴ *Uuden Suomen* kirjeenvaihtaja esitteli muutamia vuosia myöhemmin Skärholmenin kansainvälisen kirpputorin eksoottista "aarreluola" trendikkäänä nähtävyytenä.¹⁰⁵

Vaikka tutkimukseni päättyi 1980-lukuun, ei lähiökeskustelu ole päättynyt. Ennen paheksuttu Hervanta on nyt kotiseuturakkauden kohde.¹⁰⁶ Farsta on nauttinut Vällingbyn tapaan onnelan imagosta, mutta se on 2020-luvulta lähtien kärsinyt väkivaltarikollisuuden aallosta.¹⁰⁷ Vällingbyn kohtaloksi koitui julkisen omaisuuden likvidointi. Vuonna 1987 Ruotsin museovirasto (*Riksantikvarieämbetet*) luokitteli Vällingbyn kulttuurisesti kiinnostavaksi ympäristöksi, ja keskus remontoitiin vuodesta 2003 lähtien.¹⁰⁸ Tavoitteena oli luoda Vällingbystä ABCD-kaupunki – D niin kuin design. Kalliin, lähes 5 vuotta kestäneen remontin jälkeen Tukholman kaupunki myi Vällingbyn keskuksen alihintaan yksityiselle kiinteistöyritykselle perustelulla, että kaupungin ydintoimintaan ei kuulunut kaupallisten keskusten ylläpitäminen.¹⁰⁹

Tehokkuus- ja suunnitteluajattelun utopiaa on kuvailtu kyynisesti: kuluttajan tyytymättömyys takasi järjestelmän jatkuvuuden.¹¹⁰ Utopia on aina tuomittu epäonnistumaan, mutta ajan ja unohduksen kuluttamia muistoja voi hyödyntää nostalgisena vetonaulana. Vällingbyn keskus

hankki vuonna 2022 harrastelijoiden ylläpitämän nostalgiamuseon kokoelmat ja suunnitteli kansankodin ennätysvuosiin sijoittuvaa pysyvää näyttelyä tiloihinsa.¹¹¹ Yksityisomistuksessa oleva kauppakeskus ryhtyi hyödyntämään hyvinvointivaltionostalgiaa houkutellakseen asiakkaita.

Vuonna 2017 tuotetussa ruotsalaisessa dokumentissa *Europas Brasilia: ett epos från förorten* nuori nyrkkeilijä Sagal Hussein, jolle Göteborgin lähiö Hjällbo edustaa rakasta kotiseutua, tapaa arkkitehdin, joka tuomitsee lähiön epäonnistuneena utopiahankkeena. Carl Pontus Hjorthénin kuvaamassa dokumentissa arkkitehti selittää Husseinille, että Hjällbo, viidakkokaupunki Brasilian mallin mukaan metsään rakennettu tulevaisuuden utopia, epäonnistui, koska se ei houkutellut työtätekevää keskiluokkaa. Arkkitehdin mukaan ongelman voisi vielä korjata – paremmalla suunnittelulla.¹¹²

Johtopäätökset

Olen tarkastellut 1950–1980-lukujen lähiökuvauksissa tarjottuja selityksiä ja korjausehdotuksia asukkaiden pahoinvoinnille. Sanomalehtikeskusteluun osallistuneet toimijat, reporterit, asiantuntijat ja muut mielipidevaikuttajat, tunnistivat lähiöissä utopian piirteitä. Odotukset suunnittelijoita kohtaan kasvoivat sitä mukaa kuin suunnitteluhankkeiden kunnianhimoisuus laantui.

ABC-kaupunkien tarkoitus oli keventää kasvavan asukasmäärän ja liikenteen aiheuttamia paineita ydinkeskustoissa sekä tarjota asukkailleen parempaa elämänlaatua kaupungistumisen ja autoistumisen vastapainoksi. Sekä Vällingbyttä että Farstaa kuvattiin kuitenkin Suomen julkisuudessa kielteisillä sävyillä, osittain Ruotsin keskus-

104. Raimo Asplund, Ruotsinsuomalaisetkaan eivät halua asua täällä. *Ilta-Sanomat* 26.8.1978, 7.

105. Heikki Haapavaara, Maanalaiset tavaramarkkinat. *Uusi Suomi* 21.4.1987, 17.

106. Anu Leena Hankaniemi & Valtteri Kujansuu, Tasan 50 vuotta sitten ensimmäiset asukkaat tulivat Hervantaan. YLE Uutiset 27.7.2023. <https://yle.fi/a/74-20042698> (31.7.2023).

107. Petter Beckman, Farsta värst drabbat av skjutningar 2022. *Mitt i Söderort* 14.01.2023, <https://www.pressreader.com/sweden/soderordirekt-hammarby-skarpnack/20230114/281651079213272> (31.7.2023); Rouzbeh Djalaie, Reportern. Därför har våldet trappats upp i Farsta. P4 Stockholm 10.7.2023, <https://sverigesradio.se/artikel/reportern-darfor-har-valdet-trappats-upp-i-farsta> (31.7.2023).

108. Hall 2005, 117.

109. Vällingby centrum säljs för 1,68 miljarder kronor. *Dagens Nyheter* 28.4.2022, <https://www.dn.se/sverige/vallingby-centrum-saljs-for-1-68-miljarder-kronor/> (1.2.2023).

110. Hankonen 1994, 483.

111. Nostalgimuseum installeras som utsmyckning i Vällingby Centrum. Pressmeddelande 2022-12-13. Vällingby Centrum, <https://vallingbycentrum.se/2022/12/12/nostalgimuseum-installeras-som-utsmyckning-vallingby-centrum/> (1.2.2023).

112. *Europas Brasilia. Ett epos från förorten*. Carl Pontus Hjorthén, Ruotsi 2017. Kiitokset Tinete Elmgnenille, joka kertoi dokumentista.

telua peilaten. Vällingby ja Farsta suunniteltiin moderneiksi mallikaupungeiksi kustannuksia kaihtamatta, mutta hankkeet joutuivat saman arvostelun kohteeksi kuin vuonna 1968 aloitettu ”miljoonaohjelma”, joka tarjosi pragmaattiseman vastauksen huutavaan asuntopulaan.

ABC-kaupunkien epäonnistuminen oli vaikeasti hahmotettavissa. Arvostelijat tarttuivat yleisluontoisiin ilmiöihin, kuten lapsilaumoihin eli suuriin ikäluokkiin tai lähiön ominaisuuksiin, joita kunnianhimoisen omavaraisuusajatus ei pystynyt poistamaan. ABC-kaupunkeja ei usein edes hahmotettu omiksi asuinalueityypeikseen, vaan niitäkin kutsuttiin ”nukkumalähiöiksi”.

Ennen ruotsalaisten lähiöiden etnistä segregatiota kritiikki kohdistui henkiseen pahoinvointiin, ”lähiöahdistukseen”, jota suunnitellut asuinympäristöt näyttivät herättävän ihmisissä. Kritiikkiin, joka usein laajeni käsittämään koko hyvinvointivaltiota suunnitteluhankkeena, sekoittui annos pietististä moralismia, joka kaihoi maanpäällisen paratiisin toteuttamista. Kotimaisten työläisten ja lapsiperheiden, myöhemmin maahanmuuttajien ja pakolaisten asettuminen lähiöihin johti siihen, että lähiöiden asukkaat itse alkoivat herättää ahdistusta hyvinvointivaltion arvostelijoissa. Lopulta entisiä unelmalähiöitä alettiin suojella kulttuurisesti arvokkaina kohteina. Lähiöiden asukkaatkin suhtautuivat menneisyyteen nostalgialla. Kaikki eivät kokeneet asuvansa kylmässä dystopiassa, vaan tunsivat kotiseurakkautta epätäydellisissä, mutta käsikosketeltavan todellisissa elinympäristöissään.

Sanomalehtien raportointi Vällingbystä, Farsasta ja Tapiolasta heijasti varsinkin 1950- ja 1960-luvulla asiantuntijoiden ääniä. Arvostelu ja kritiikki rakentui yksittäisten pamflettien ja faktakirjojen varaan. Naisten tasa-arvoon ja elämän-

tilanteeseen liittyvät keskustelunavaukset otettiin ensin ristiriitaisesti vastaan, mutta jo 1960-luvulla suomalaisen miehen tekemä dokumenttielokuva toisti samoja käsityksiä lähiöstä naisten loukkuna kuin 1950-luvulla pilkattu ruotsalaisen naisen kirjoittama romaani. Tässäkään kysymyksessä ABC-kaupunkia tai puutarhakaupunkia ei eroteltu ”tavallisista” nukkumalähiöistä.

Tasa-arvo, oikeudenmukaisuus, osallistaminen ja demokraattinen päätöksenteko suunnittelussa oli kuitenkin elävä virtaus, jota silloin tällöin pyrittiin elvyttämään ja hyödyntämään. Virtaus näkyi Ruotsin hallituksen tilaamissa julkisissa selvityksissä ja mietinnöissä, joita asiantuntijat tuottivat päätöksenteon perusteeksi.

Hyvinvointivaltion heikkous, johon arvostelijat pystyivät pureutumaan, löytyi yksilön täyttämättömistä tarpeista, joita aineellinen hyvinvointi ei voinut paikata. Hyvinvointivaltion ja ihanne-lähiöiden henkistä kurjuutta kuvailtiin abstraktein käsittein ahdistuksena, vieraantuneisuutena ja juurettomuutena. Lopulta vanheneviin utopioihin alettiin suhtautua nostalgialla. Niiden aiheuttamat psykologiset oireilut korvattiin mediassa uusilla, konkreettisemmilla uhkilla: etnisellä segregatiolla ja kasvavalla taloudellisella eriarvoisuudella.

Tutkimus on toteutettu Koneen Säätiön rahoittamassa hankkeessa Keiden kaupunki.

Ainur Elmgren on Pohjoismaiden historian dosentti (Åbo Akademi) ja työskentelee historian ja yhteiskuntaopin yliopistonlehtorina Oulun yliopiston kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunnassa.

Sähköposti: ainur.elmgren@oulu.fi